

Няма асаблівасцей без дробязей

Ва ўжыванні склонавых канчаткаў назоўнікаў жаночага роду III скланення ў друкаваных і электронных СМІ назіраецца неаднастайнасць, бо факультатыўнае дапушчэнне дзвюх паралельных форм *-эй (-ей)* і *-аў (-яў)* нарматыўнымі крыніцамі дае аўтарам прастору адвольнага выбару канчаткаў без уліку структуры слова і націску. Так, калі «Настаўніцкая газета» ўжывае толькі канчатак *-эй (-ей)*: *сувязей, магутнасцей, дробязей, уласцінасцей, сумесей*, то ў «Звяздзе» дамінуючы *-аў (-яў)*: *вытворчасцяў, сувязяў, магчымасцяў, сумесяў* і *-эй (-ей)* ужываецца толькі пад націскам: *абласцей, гусей, мышэй*.

Такая варыянтнасць сфарміравалася па прычыне гістарычнага дапушчэння паралельных форм граматыкамі і слоўнікамі, арфаэпічным уплывам. На працягу ўсяго XX стагоддзя ў рэкамендацыях канчаткаў III скланення вызначальную функцыю адыгрываў націск. Так, Б. Тарашкевіч («Беларуская граматыка для школ», 1918), Я. Лёсік («Беларуская мова», 1924) пад націскам рэкамендавалі канчатак *-ей (-эй)*: *касцей, гусей, касцей, не пад націскам — аў (-яў)*: *ночаў, ведамасцяў, далоняў і пячэй / печаяў*. У «Праекце спрашчэння беларускага правапісу» (1933), выдадзеным перад Пастановай СНК БССР (1933), адзінымі для назоўнікаў жаночага роду на зычны ў родным склоне множнага ліку, як пад націскам, так і не, былі прызнаны канчаткі *-эй (-ей)*: *мышэй, касцей, мёшасцей, дробязей*. Але не пад націскам *-аў (-яў)* быў верагодны. Так было і ў «Правапісе беларускай мовы» (1934), першай акадэмічнай «Беларускай граматыцы» (1936): *дробязей / дробязяў, мёшасцяў / мёшасцяў*. Гэта, хутчэй за ўсё, дало магчымасць далей існаваць паралельным формам, якія прымаліся нават у «Арфаграфічным слоўніку» (1948) М. Р. Судніка і М. П. Лобана.

«Праектам змен і ўдакладненняў беларускага правапісу...» (1951), распрацаваным у Акадэміі навук БССР пад рэдакцыяй Якуба Коласа, канчаткі III скланення роднага склона множнага ліку былі зноў прыведзены да адзіных *-эй (-ей)*: *начэй, пячэй, касцей, арцелей*, што атрымала ўхваленне лінгвістаў і педагогаў. У акадэмічнай «Граматыцы беларускай мовы» (Т.1, 1962) канчатак *-аў* мог быць толькі ў назоўніках на шыпячы не пад націскам: *рэчаў, печаяў*. У 1960 — 1970-я гг. узнікаюць думкі аб ужыванні *-аў (-яў)* не пад націскам як дакладнай перадачы паслянаціскных гукаў: *печаяў, рэчаў, даяў і сенажацей / сенажацяў* (А. Каўрус, Л. Падгайскі, П. Сцяцко). Іншую пазіцыю займалі К. Крапіва, Г. Арашонкава, А. Наркевіч. «Няма ніякай падставы замацоўваць іх [формы *радасяў* замест *радасцей*] у якасці нормы літаратурнай мовы», — пісаў Кандрат Крапіва.

Акадэмічнай «Беларускай граматыкай» (Ч.1, 1985) для III скланення з асновай на мяккі зычны замацоўваўся канчатак *-ей* пад націскам: *гусей, касцей, ніцей* і не пад націскам: *адлегласцей, мадэлей, ланей*, для назоўнікаў з кампанентам *-часць*: *мотачасцей, авіячасцей*, а таксама *абласцей, крывей, свекрывей*. Але не пад націскам маглі быць формы *бандэроляў, граняў, арцеляў*. Назоўнікі *мыш, печ, ноч* мелі канчатак *-эй, а рэч, флеш, шчолач — аў*.

З 1990-х гг. актывізаваліся думкі аб вяртанні да норм 1920-х гг. як больш натуральных, у тым ліку да канчатка *-аў (-яў)* у III скланенні роднага склона множнага ліку. У падручніках 1990-х гг. на падставе не-націскага становішча канчатка або распаўсюджанасці формы ў гутарковай мове дапускаўся *-аў (-яў)* як асноўны або варыянтны: *шчолачаў, даяў, асаблівасцей / асаблівасцяў*. Калі звярнуцца да дыялектных матэрыялаў, то атрымаем, што словаформы тыпу *ночаў* сустракаюцца ў маўленні на тэрыторыі паўднёва-заходняй зоны, аднак на астатняй тэрыторыі Беларусі распаўсюджана форма *начэй*.

Акадэмічная «Кароткая граматыка беларускай мовы» (2007) рэкамендуе як нарматыўныя канчаткі *-эй (-ей)*: *плыней, адлегласцей, пячэй*, пры канчатку не пад націскам магчымы ўжыванне паралельнай формы *-аў (-яў)*: *якасцяў, даяў, шчолачаў*. Такая пазіцыя і ў школьных падручніках, выданнях для падрыхтоўкі да цэнтралізаванага тэсціравання. Але менавіта для выканання тэстаў, якія правяраюцца аўтаматызавана, дапушчэнне паралельных форм непажадана.

Каб вызначыць найбольш характэрныя для назоўнікаў III скланення канчаткі паводле структуры слова, націску, варта звярнуцца да сучасных слоўнікаў. Аналізуючы рэкамендацыі форм III скланення ў родным склоне множнага ліку (257 лексем), заўважаем, што часцей падаюцца дзве раўнапраўныя формы *-эй (-ей)* і *-аў (-яў)* — 107 адзінак (42% ад агульнай колькасці). У той жа час лексем, што рэкамендуецца толькі з адным канчаткам, *-эй (-ей)* — 89 (34,5%), з *-аў (-яў)* — 11 (4%). Акрамя

таго, 50 лексем (19,5%) маюць разыходжанні ў падачы форм у розных выданнях.

У шматскладовых назоўнікаў з асновай на мяккі зычны 60 адзінак з націскам не на апошнім складзе асновы (30%) рэкамендуецца з канчаткам *-ей*: *адлегласцей, восеней, здольнасцей, папарацей*, для 5 лексем з кампанентам *-часць* (*мотачасцей*) і формы *абласцей* рэкамендуецца толькі *-ей*. Аднолькавая колькасць лексем, але з націскам на апошнім складзе асновы маюць два канчаткі: *мадэлей / -яў, дэталей / -яў, мячэй / -яў, паўвоёў / -яў*.

Аднаскладовыя назоўнікі з асновай на мяккі зычны пераважна падаюцца з двума канчаткамі (60,5%): *ланей / -яў, плыней / -яў, гацей / -яў*. Традыцыйны *-ей* прымаюць 6 аднаскладовых лексем з націскам на канчатку: *гусей, касцей, трацей, страцей, сяцей, часцей*. У 12 лексем варыянтнасць націску ўплывае на канчатак: *кісцей / кісцяў, масцей / масцяў, ніцей / ніцяў*, у частцы з іх адбываецца пазіцыйнае чаргаванне галосных у аснове: *вясцей / вёсцяў, пячэй / печаяў, начэй / ночаў*. Толькі з *-яў* зафіксаваны аднаскладовы назоўнік *грыдзь*, шматскладовыя *пропаведзь, проразь*.

Лексемы на губны зычны *верф, свякроў, глыб* падаюцца ў «Кароткай граматыцы беларускай мовы» (2007) з *-ей*, у той час калі ў слоўніках *верф, свякроў* маюць дублетную форму з *-ей / -яў* і *глыб* — толькі канчатак *-яў*. Назоўнікі на шыпячы нешматлікія, 5 з іх рэкамендуецца з канчаткам *-аў*: *далечаў, рэчаў, электрапечаяў, шчолачаў, флешаў*, 3 — з *-эй*: *начэй, мышэй, салачэй*, адзін са спецыфічным канчаткам *-ай* — *вошай*. Для назоўніка *печ* у адных выданнях на першым месцы падаецца — *эй / -аў*, у другіх — перавага аддаецца — *аў / -эй*.

Такім чынам, з улікам заканамернасцей нарматыўнай падачы, больш прымальным будзе ўжыванне канчаткаў паводле структуры слова і націску. У большасці выпадкаў будзе ўжывацца *-эй (-ей)*: *часцей, постацей, каштоўнасцей, мёшасцей*; у тым ліку пры варыянтнасці націску, *-аў (-яў)* будзе ў першым складзе пасля націску: *дэталяў, мішэняў, далечаў, ланяў, глыбяў*. Гэта зменшыць паралельнасць форм і пашырыць нарматыўны *-эй (-ей)* у шматскладовых назоўніках. Аднаскладовыя назоўнікі пераважна будуць ужывацца з *-аў (-яў)*: *граняў, верфяў, рэчаў*, акрамя выпадкаў націскага канчатка: *пячэй, начэй, крывей*.

**Кацярына ШЧАСНАЯ,
Цэнтр даследаванняў
беларускай культуры,
мовы і літаратуры
НАН Беларусі.**

Канчаткі роднага склона множнага ліку назоўнікаў III скланення		
-эй (-ей)	а) усе назоўнікі з націскам на канчатку	<i>гусей, мотачасцей, абласцей, мышэй</i>
	б) шматскладовыя назоўнікі з націскам не на апошнім складзе асновы	<i>асаблівасцей, вытворчасцей, слаўтасцей, мёшасцей, супольнасцей, бясуўязей, размаітасцей</i>
-аў (-яў)	а) шматскладовыя назоўнікі з націскам на апошнім складзе асновы	<i>супермадэляў, панэляў, далоняў, аўтадэталяў, шчолачаў, нёмачаў</i>
	б) націск на аснове ў аднаскладовых назоўніках	<i>граняў, мазяў, рысяў, верфяў, рэчаў</i>
Пры варыянтнасці націску <i>кісцей / кісцяў, пячэй / печаяў</i> — аддаваць перавагу <i>-эй (-ей)</i>		